

Հայագիտական հրատարակութիւններ

Գ. Տ. ԽՐԼՈՊԵԱՆ, «ՀԱՅ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՍ-
ՄՈՒԹԻՒՆ», Երևանի Համալսարանի Հրատարակչույթիւմ, Երևան,
1978, 444 էջ :

Հայ իմաստասիրութեան պատմութեան մէջ ընկերային փոխ-
ստիպիտական մտքի ուսումնասիրութեան յատկացումը առաջին լիա-
հատոր երկասիրութիւնն է Փրոֆ. Գ. Խրլոպեանի այս աշխատութիւնը :
Հեղինակին հիմնական մասնագութիւնն է միջնադարեան միսթիք եւ
տեիմաթիք կեդեւէն, որ կը պարուրէ հեղինակներու աշխարհայեաց-
քը, դուրս բերելու եւ ցոյց տալ իւրաքանչիւրին դերը ընկերային ի-
մաստասիրութեան զարգացումի գործին մէջ (էջ 397) :

Գիրքը կրնայ նաեւ ենթաձողը Հայթայթիւ փոխստիպական
գիտութեանց մտքին մէջ յարարեւարար նոր ճիւղի մը՝ մարդաբա-
նութեան (philosophical antropology) : Հակասակ գործին ընկերա-
բանական մասնագութեան բացայայտումին ուղղուած բնոյթին, ըն-
թեքցողը անմիջականօրէն կը զղայ մարդու բնութեան եւ կացութեան
տարնչուած տեսութիւններուն զուգընթաց գոյութիւնը կեդրոնական
նիւթին հետ : Գուցէ այս պարագան (ինչպէս Խրլոպեան կը բացատ-
րէ՝ նաեւ այլ չտրցերու կապակցութեամբ), հետեւանք է այն իրո-
զութեան որ Հայ իմաստասիրութեան սկզբնական ձևաւորումին ուղ-
ղակի սղղակները եղած են մէկ կողմէ յունական դասական մշակոյթ-
իւր, եւ միւս կողմէ՝ քրիստոնէական վարդապետութիւնը : Երկուքին
համար ալ ընկերութեան ըմբռնողութիւնը կը սկսի անհատին եւ կը
կառուցուի անոր շուրջ : Այսինքն՝ մարդը կը կազմէ ընկերային փո-
խստիպական մեկնակէտը . յունական աւանդութեան մէջ, մարդը՝
իրբեւ բանական էակ, իսկ քրիստոնէութեան (եւ առհասարակ բոլոր
կրօններու) մէջ, մարդը՝ Աստուծոյ պատկերին բիւրեղացումով իր մէջ :
Խրլոպեան յաճախ կ'ընդլայնէ իր նիւթը՝ տալով խնդրոյ առարկայ
հեղինակին կամ զարոյցին մարդաբանական, բնաբանցական, բնափո-
տական, բարոյայրական եւ այլ հայեացքները : Սակայն քննարկումի
այս ոճը իր կարգ մը առաւելութիւններուն կողքին, կրբեմն կ'ուռնայ

անպատեհ ազդեցութիւն՝ կեդրոնական դադափաբերին յստակութեան եւ պարզութեան վրայ :

Առաջին գլուխը նուիրուած է Հայ իրականութեան մէջ ընկերային իմաստասիրութեան ձեւաւորումին սատարող շորս տարբերուն բացայայտումին : Ասոնք են՝ դիցարանական, հեթանոսական, բուն քրիստոնէական եւ աղանդաւորական տարբերը : Հեղինակը հակիրճ կերպով հոս կ'ամփոփէ այն բոլոր խնդիրները, զորս մանրամասնօրէն պիտի ուսումնասիրէ հետագայ գլուխներուն մէջ, սկսած Ե. դարու Մաշտոցեան մշակութային դարթօնքէն մինչեւ Ը. դար, կառնուի Փէոտալական շրջանի աւարտը :

Յաջորդ գլուխը կ'ուսումնասիրէ Մաշտոցեան ընկերային իմաստասիրութիւնը : Հեղինակը Ե. դարը կը նկատէ անկիւնադարձային ժամանակաշրջան մը, որ «յայտնի է Փէոտալական յարաբերութիւնների ուժեղացմամբ, իր դարն ասորած հելլենիստական կացութեանէ դէմ նրա տարած վերջնական յաղթանակով, հայկական պետականութեան կործանումով, ազատագրական պայքարի ուժեղացմամբ եւ հայ մշակոյթի աննախընթաց դարգացմամբ : Միաժամանակ այդ շրջանում են հանդէս եկել առաջին հայատառ ինքնատիպ իմաստասիրական մատենները, որտեղ տարբեր տեսանկիւններից ու տարբեր մակարդակով քննարկուած են ժամանակաշրջանի յուզող խնդիրները, որոնց թուով զգալի տեղ էին գրաւում նաեւ ընկերարանական հարցերը» (էջ 88) : Այս պատկերին դիմաց, հեղինակը կը վերլուծէ Մաշտոցի մտածումները, անոր փորձերը՝ դարգացնելու պատմութեան փիլիսոփայութիւն մը, հիմնուած հաւատքի եւ բանականութեան անհրաժեշտ միութեան սկզբունքին վրայ : Կորիւնի՝ մարդու բնութեան շուրջ իրապաշտ կարծիքներու ներկայացումով կը զբաղի վերջին մասը :

Երրորդ գլուխը նուիրուած է «չարիքի յաղթահարման բանական տեսութեան մշակման փորձեր»ուն, եւ անշուշտ գլխաւորաբար կը յենի Եղնիկ Կողբացիի «Եղծ Աղանդոց»ին վրայ : Եղնիկ, կը դրէ Որլոպեան, կը փորձէր «մշակել մի այնպիսի քրիստոնէական վարդապետութիւն, որը համապատասխանէր նաեւ ազգային իւրայայտուկ պայմանների պահանջներին» (էջ 118) : Եղնիկ կը յաջողի նաեւ բացայայտել ընդհանուր գաղափարական եղբեր՝ բնապաշտական կրօններու, դասական փիլիսոփայութեան եւ աղանդաւորականութեան միջեւ (էջ 118) : Եղնիկ իր՝ չարիքի մարդակեդրոն, ոչ-գոյացական մեկնարանութեամբ, եւ բազմաթիւ աշխարհիկ ըմբռնումներով ընկերային յարաբերութեանց շուրջ, կը նկատուի առաջին հայ իմաստասէրը, որ առած է նախաձեռնութիւնը շեղելու կրօնա-չատապովական յանձնառութիւններէն եւ որդեգրելու իրապաշտ կեցուածքներ : Իր

անձնիշխանութեան տեսակէտներով եւ մերժումովը՝ չարիքի առկայութեան, Եզնիկ կը կենայ «ընկերային լուստեսութեան դիրքերում» (էջ 135) : Առաւել կամ նուազ չափով, Ոսկեղարու բոլոր մատենագիրներու մօտ զլայի են յատկ հակումներ դէպի աշխարհիկ մտածելակերպերը . Դաւիթ Անյաղթով այս երևոյթները կը վերածուին աշխարհիկ փիլիսոփայութեան մը սկզբնաւորութեան :

«Հայրենասիրութեան եւ ազատամբութեան տեսական հիմնաւորումը՝ խորագրին է չորրորդ դուիսին, ուր Փաւստոս Բիւզանդի, Եղիշէի, Ղազար Փարպեցիի, Սերէոսի, Մոփսէս Կաղանկատուացիի եւ Ղևւնդ Պատմիչի ընկերային ըմբռումները կը ներկայացունին ամփոփ կերպով : Հեղինակը արդարօրէն կը հաստատէ թէ ընկերային իրականութեան առարկայական ճանաչումին մեծապէս ստատարած են վերոյիշեալ հեղինակներուն փորձերը՝ բացայայտելու պատմութեան ընթացքի օրէնքներն ու սկզբունքները (երևութապէս առանց ժրտակելու նախասնանդութեան սկզբունքը, սակայն զօրծնականապէս դանցառելով դայն) :

Իրականութեան փոփոխելիութիւնը հաստատելու Պորենացիի ճիշդ տարրեր կողմ մըն է՝ իր եւ Ոսկեղարու մտածողներէն շատերու արտակարգօրէն առարկայական ըմբռումներուն : Հինգերորդ դուիսը կը պարզէ Պորենացիի նախածեղնութիւնը՝ պատմութիւնը, եւ առհասարակ ընկերային իրականութիւնը բացատրելու զպատճառահետեւանքային» չափանիշերով : Պորենացի ընկերութեան կառոյցն ու յարաբերութիւնները զպայմանաւորում է մարդով, նրա կառուցուածքով» (էջ 263), եւ ժամանակաշրջանին հասկացողութիւնը մարդու շուրջ առ հասարակ կը կրէ այս կարծիքին ազդեցութիւնը : Պորենացիի պատմութեան փիլիսոփայութիւնը բացատրելու համար, Պրլուպեան պարտաւորուած կը դդայ մանրամասնելու անոր՝ մարդու եւ ընկերութեան կառոյցի ըմբռումները :

Նորպղատնականութիւնը կը նշէ փիլիսոփայութեան պատմութեան ամենէն բարդ հանդուաններէն մէկը : Անիկա պատտնական-արխատուելեան խոռոն աւանդութեան եւ ^{Գրաք. 263-4-5} Կրթութեան վարչապետութեան ասորբինակ համադրումն է : Ներքին հակասութիւններով լեցուն, սակայն հետաքրքրական այս ուղղութեան կը պատկանին Դաւիթ Բերական, Դաւիթ Անյաղթ եւ Անանիա Շիրակացի : Գրախօսուող աշխատասիրութեան վեցերորդ դուիսը զլուսաւորաբար կը դրաղի Դաւիթ Անյաղթի փիլիսոփայութեան մանրամասն պարզարանումով : Տեղ տրուած է անոր փիլիսոփայութեան սահմանումին, դոյարանական, իմացարանական եւ տրամարանական գիտութեանց Դաւիթ Անյաղթի կարծիքներուն : Թերեւս Պրլուպեան համաձայն դանուի այն նկատողութեան թէ Անյաղթի գործը իր ամբողջ-

ջութեանը մէջ առած, ակադեմական ընդթ ունի, և անոր մօտ կարելի չէ հանդիպիլ դադափարներու արտասովոր նորութեանց, կամ նորագատնականութեան յատուկ հանդոյներուն տրուած լուծումներու: Նաև Անյաղթի կը պակսին Եղնիկի, Սորենացիի և հետագային՝ Երթակացիի մտածումի համարձակութիւնը, խիզախումները՝ ընդունուած սահմանումներէ անդին: Ինչպէս հեղինակը կը յիշէ, Անյաղթի «Սահմանք Իմաստասիրութեան»-ով, մեկնութիւնով, նաև թարգմանութիւններով և գործունէութեամբ, շուրջ տասը դարու իմաստասիրական աւանդութիւն մը կտրուկ և մասնադիտական տարազներով մուտք կը գործէ հայ իմաստասիրութեան պատմութեան մէջ, պաշտօնապէս սկիզբ դնելով աշխարհիկ փիլիսոփայութեան և գիտութեանց: Անյաղթի հետեւողական և կազմաւորուած անհատականութեամբ շատ իմաստասէրներ շէնք ունեցած:

Եօթերորդ գլուխը յատկացուած է «հակաֆէոտայական ժողովրդական շարժումներու ընկերային իմաստասիրութեան»: Աղանդաւորական շարժումներու (Պաւղիկեան, Մարկէոնական, Թոնդրական ևլն.) շուրջ ցարդ կատարուած ուսումնասիրութիւններու լուսադոյններէն մէկը կարելի է նկատել Սրբրեանի այս փորձը: Անհասարակ դիրքի առաջին գլուխին կողքին, հեղինակի աշխատութեան ամենէն աւելի յաջողած հատուածն է այս մէկը:

Իսկ վերջին գլուխը՝ «Ղեկավարման բարոյական կողմերու վերլուծումն» է, կամ՝ բարոյախօսութեան բանական մօտեցումներու համառօտ բացայայտումը Յովհան Մանդակունիի, Յովհան Մայրազամեցիի, և Յովհան Օձնեցիի գործերուն մէջ:

Հակառակ տեղ տեղ նշմարելի անհարթութեանց, և որոշ հեղինակներու հանդէպ ցուցարկերուած համակրական տրամադրութեան ու խանդավառութեան պատճառով որդեգրուած չափանիւթերու փոքր ինչ խախտումին, հայ ընկերային իմաստասիրութեան պատմութեան նուիրուած այս հատորը, գիտական հարուստ փաստաբերումներով, տրամաբանական ամուր կոտոյցով ու ներկայացման եղանակով կը վկայէ անոր հեղինակին ունեցած իմաստասիրական գիտութեան մեծ պաշարին, ինչպէս և նոր ուղիներէ քալելու անոր յանդուզն նախաձեռնութեան մասին:

Գէորդ Տ. Սրբոյանի «Հայ Սոցիալական Իմաստասիրութեան Պատմութիւն» աշխատասիրութիւնը իր որակական ու քանակական առումով առաջին լուրջ ներդրումն է յիշեալ մարզին մէջ, ու անհրաժեշտ սկիզբ մը, հայ իմաստասիրական մտքի տարբեր երևանքը առուել ամբողջական ու լայն տրամադրիծով ուսումնասիրելու պահանջքին: